

Blommotiv med botanisk frihet

TAPETPROJEKTET PÅ SVARTSJÖ

Under snart åtta år har Svartsjö slott genomgått en omfattande invändig och utvändig restaurering. Under våren har en avslutande ytskiktsrestaurering genomförts och slottets mittdel, det ursprungliga rokokoslottet ritat av Carl Hårleman 1734, har försetts med handmålade tapeter som ska ge rummen en mönster-, färg- och materialkaraktär som hör hemma i 1700-talets inredningstradition. Tapeterna, vars motiv och kulörer hämtas från rokokons formvärld, har tillverkats med mycket stora krav på material och konstnärlig och hantverksmässig skicklighet.

Svartsjö slott hade sedan 1890-talet fungerat som fängelse i drygt 75 år och sedan stått tomt och förfallit i mer än 35 år. Inget synligt fanns bevarat av de ursprungliga ytskikten och väggbeklädnaderna. Här fanns en unik möjlighet att utifrån slottets egna förutsättningar ta ett helhetsgrepp på färgsättning och tapeter.

Den restaureringsideologiskt viktiga frågeställningen var hur man skulle gå till väga för att ta fram lämpliga förlagor; skulle man nyskapa eller rekonstruera och i så fall hur? Man kan rekonstruera tapeter genom att utgå från tapetsamlingar som finns på museer eller använda tapeter som finns bevarade på andra slott eller i liknande miljöer

Då man ska återskapa en interiör där inget lämnats kvar som kan ge stöd för en rekonstruktion har man minst två vägar att gå. Antingen kopierar man sådant man vet funnits i liknande miljöer, eller också tar man det djärva språnget att skapa något helt nytt som i stil och anda passar i tiden.

er som förlagor. Ett annat sätt som föreslogs var att helt enkelt använda tidigare gjorda rekonstruktioner, som till exempel tapeter som tagits fram med förlagor från Strömsholms och Mälsåkers slott.

Kopiering och rekonstruktion är inte självklart en säker metod för ett gott slutresultat. Här finns i själva verket utrymme för ett stort mått av egna tolkningar. Oavsett vilka förlagor som används för rekonstruktion så är originalen ofta starkt åldrade och förändrade av dagsljus, sot och smuts. En re-

konstruktion utgår därför ofta från ett påtagligt förändrat objekt som förlorat mycket av sin ursprungliga fräschör och färgrikedom, och där vissa pigment kanske försvunnit helt medan andra ändrat färg.

Till slut bestämde vi oss för att anta utmaningen att både nyskapa tapeter och att rekonstruera. Ett antal tapeter från perioden omkring 1750-talet till och med 1760-talet rekonstruerades, de senare huvudsakligen med förlagor från det närbelägna Drottningholm. De nyskapade tapeterna skulle ha rokokons lätthet och elegans i mönstret.

Det fanns flera röster från byggnadsantikvariskt håll som ansåg att det var helt fel att nykomponera tapeter. Det enda riktiga var att kopiera originaltapeter som finns bevarade i andra liknande miljöer. Som slottsarkitekt hade jag emellertid en avvikande uppfattning. Att fylla ett helt slott med kopior från vitt skilda håll är ingen lockande utmaning när i stället nya och unika värden kan skapas.

Tapetfragment och spår

Arbetet inleddes våren 2001 med en kunskapsfas. Efter genomgång av litteratur och arkivsökning påbörjades en inventering av befintliga tapeter i Nordiska museets och Stockholms stadsmuseums samlingar samt på ett par

Svartsjö slott på Färingsö har återfått sin ljusa 1700-talsfasad med ockrafärgade snickerier. Mot sjösidan har terrassmuren med sitt räcke av smidesjärn återuppstätt och nu är även interiören färdigrenoverad.

Tapetmotiven placeras i rummen enligt en mönsterhierarki som utgår från slottets mitt. De rikaste mönstren placeras nära Salon d'Italien och de enklare i rummen längre bort. De senare har en mekanisk mönsterupprepning och är schablonerade eller stämplade med inslag av penselmålning.

Fältindelningen målas först efter att tapeten satts upp på väggen.

slott och herrgårdar. Drottningholms slottsteater har med sin stora samling av 1700-talstapeter använts som en viktig referens. En förundersökning av rummens väggar och en rumsbeskrivning av inventarier och väggbeklädnader utifrån inventarieförteckningar hade vi gjort tidigare under restaureringsarbetet.

Svartsjö slott saknade helt bevarade originaltapeter och under anstaltstiden hade alla väggar cementputsats. Putsen har knackats ned under restaureringen och i alla rum har spår av papperstapeter hittats när originalputsen blev synlig. Spåren består av nubb och hål i putsskiktet utmed bröstlister, taklister och foder. På många ställen har nubben haft kvar pappersfragment och bakom ett par bröstpaneler har några små tapetfragment hittats. Bottenfärg och lite av mönstret på tapetfragmenten har kunnat läsas av.

Ett enda större tapetfragment hittades redan 1976 på vinden, och av det fina mönstret att döma har tapeten troligen suttit nere i slottet. Tapetfragmentet, som inte är större än 30×60 cm, visar en vackert handmålad diagonal blomsterslinga med en röd nejlika som huvudblomma, några mindre

blommar samt ett band- eller spetsmotiv. Mönsterrapport kan avläsas i höjled, däremot saknas mönstret i sidled till hälften.

Vi har på andra ställen hittat ett fåtal exempel på bevarade originaltapeter, där kulörerna är i det närmaste intakta. De enstaka våderna har hittats på väl skyddade lägen dolda i skrubbar och liknande utrymmen på Drottningholm. För rekonstruktionsarbetet har de varit ovärderliga genom att de visar på färgrikedomen och sättet att penselmåla.

Inventarieförteckningar

I inventarieförteckningar från 1766 och in på 1800-talet finns papperstapeter nämnda i de flesta rummen i Härlemanslottet. Merparten av flyglarnas rum hade också papperstapeter.

Några benämningar som används i förteckningarna är antal «våder papperstapeter sittzfaçon», antal «våder papper med ornamenten» och antal «våder pappers sitz». I ett brev till kungliga husgerådsmästaren Petter Wigman år 1762 nämns att tapeter har utskickats, och följande står att läsa: «en sort med blå blompotter ... dito af en sort med gul boten ehr såsom pelar-

stycken med små blommor och gula musslor, fattas tre våder, de öfriga slaget med blommor kan passas i de sämre rummen, på norra sidan i övervåningen ...».

I samband med att Adolf Fredrik 1766 tilldelas besittningsrätten till Svartsjö slott blir slottet under några år ett kärt tillhåll för den kungliga familjen. Slottet börjar 'graderas upp' och får nu dyrbara inredningar, väggar kläs med sidentapeter och guldlistor, över de öppna spisarna hängs spegeltrym-

Nyskapad tapet med en blomsterstjälk, som varieras genom att spegelvändas och kopplas till nästa våds stjälk och därigenom bilda stigande blomsterslingor.

Det stora tapetsjoket står ihoprullat på en tapetvagn och förs försiktigt ut på väggen och fästs med nubbs utmed taklister och foder.

er. Senare framgår av inventarieförteckningar från åren mellan 1782–1820 att slottet står orört under nära 40 år. Av syneprotokoll kan man också följa ett gradvis förfall.

År 1820 tas ett beslut om att bygga en invalidinrättning i slottet och snart därefter hålls en auktion på Svartsjö där möbler, väggbeklädnader och annat säljs ut. De värdefullaste inventarierna hade några månader tidigare sänts till husgerådskammaren i Stockholm eller Drottningholm.

Böljande diagonalruta är ett rekonstruerat mönster som tagits fram i ett par olika färgställningar. Snedrutor i olika varianter var ett vanligt förekommande mönster.

Vi har funnit en återanvänd, vackert handmålad tapetväd med rosa, gula och blå blommor på Drottningholms slott. Den är horisontellt fastnubbad på väggen under nedersta hyllplanet i en skrubbe.

Rokokons mönster

Rokokon uppstod vid det franska hovet på 1720-talet och var en inrednings- och konsthantverksstil som karaktäriserades av lätthet, elegans och färgrikedom. Rokokon hyllade också det lek-

Utgångspunkten för det nyskapade mönstret är en vacker och sirligt målade nejlikor som finns på ett originaltapetfragment, det enda som hittats på Svartsjö.

fulla och bekväma. Stilen introducerades i Sverige av Carl Hårleman. Den spreds över landet genom hans gravyrer och hantverkare som arbetat nära de franska konstnärer som inkallats för inredningen av Stockholms slott på 1730-talet. Viktigt för rokokons spridning i landet var också ett stort antal tapetmakare och tapetryckare som började verka i Stockholm och landsortsstäderna. Som hovstil blev rokokon kortvarig och ersattes av en stramare stil men inom allmogekonsten fick den mycket stor betydelse.

I rokokotapeter var blommotiv, ofta med stor botanisk frihet, ett utmärkande drag. På samma blomstjälk samsas vildtulaner med nejlikor och andra rara blommor. Blommor och blad är ofta ordnade utefter vertikaler, horisontaler eller diagonaler. Även de till synes mer komplicerade mönstren med slingrande blomrankor bygger ofta på en geometrisk enkel konstruktion, ofta en snedruta med varierande grad av öppenhet.

Mönster till papperstapeter har ofta textila förebilder och särskilt sidentapeternas dekorationer har verkat inspirerande och satt sina spår bland tapetmönstren. De mönster som används

kan inordnas efter de tre huvudgrupper som rokokomönster brukar indelas i: 1) kraftigt slingrande blomranka med lodrät huvudriktning, ofta samkomponerad med en ringlande spetsbård, 2) sneda rutmönster i ett otal varianter och 3) blommor och blombuketter strödda över ytan.

De mönster som rekonstruerats kommer från Drottningholm – både teatern och slottet. En rekonstruerad

tapet hämtar sin förlaga från Nordiska museets samling och har ett böljande snedrutmönster. Tapeten har tagits fram i några olika färgställningar. Det enda egentliga tapetfragment som hittats på Svartsjö har inkomponerats i ett nytt tapetmönster. De tapeter som nyskapats har gjorts unika, det vill säga de förekommer bara en gång. Ett par rum ombyggda under 1770-talet har målats med en stramare fältindelning.

Tapetmotiven placeras i rummen enligt en mönsterhierarki utgående från slottets mittaxel genom Salon d'Italien. De finaste mönstren, det vill säga de rikaste, återfinns i rum närmast Salon d'Italien och de enklare mönstren i rum innanför de finare.

För att kunna bedöma tapeternas rumsliga verkan har förlagor fotograferats digitalt och med hjälp av dator lagts in i foton av de aktuella rummen.

Mönstren har ordnats i en hierarki med polykroma och rikare mönster närmast slottets mittaxel. Bilden visar ett nyskapat rokokomönster på ockragul botten med strödda blommor som vildtulpan, nejlika och magnolia.

Genom att 'tapetsera' rummen digitalt har mönstrets utvecklingsmöjligheter kunnat ses och bedömas och genom att fotografera i filsamband har vi också kunnat se tapeter i förhållande till varandra.

Kulörer och måleri

En viktig utgångspunkt har varit rokokoinredningarnas starka färgprakt. Tapeterna målades med rena pigment som inte blandades: parisablått, verona grönjörd, ockra, neapelgult och krapplack.

Att hitta rätt pigment kan stundtals vara svårt då de varierar mycket i kulör från fabrikat till fabrikat. För strykning av tapeternas bottenfärg används de för 1700-talet vanligaste kulörerna parisablått och gråvitt. Att måla så färgrika tapeter kändes till en början ovant för dekormålarna, och de ville tona ned färgerna och patinera genom att bleka eller 'smutsa' kulörerna.

Mönstren har huvudsakligen handmålats och för enklare snedrutemönster med en mekanisk mönsterupprepning har schablonering och fri målning med pensel tillämpats.

Det gäller att målningen utförs ledigt och på ett 'schwungfullt' sätt utan minsta tvekan. Penseldraget tillåts att synas genom sin först tjocka pensellinje som sedan successivt tunnas ut vartefter färgen tar slut.

Ofta glöms den konstnärliga dimensionen bort i restaureringssammanhang. Det talas mycket om material, metoder och hantverk men föga om medverkan av konstnärer och hur konstnärlig kvalitet ska tillgodoses i restaureringsprojekt.

I tapetprojektet var det givet att anlita en konstnär för att utveckla och pröva nya mönsteridéer. Arkitekt, konstnär och hantverkare har genom tiderna alltid arbetat tillsammans på slott och herrgårdar.

Tapettillverkning

Produktionsfasen bestod huvudsakligen av två delar som utfördes av tapetsereare/tapetmakare respektive dekormålare. I god tid innan tapettillverkningen påbörjades beställdes handgjort papper av linnelump i ark om 53×63 cm. Tapetvåder tillverkades av pappersark, där arken limmades ihop med animaliskt lim till våder. Därefter ströks

I rummet närmast ovala förstugan har Hårlemans fasta rokokoinredning rekonstruerats med bland annat blinddörrar och öppen spis. Väggarna har klätts med en polykrom nyskapad rokokotapet, med slingrande blomranka samkomponerad med en ockrafärgad vertikal.

de med en bottenmålning av limfärg.

Provark har målats upp för synpunkter om utförande, kulörer och pigment, därefter provhängts. En sista mindre korrigerings kan göras senare när tapeterna sitter på plats.

Efter dekormålningen fick tapetseraren tillbaka våderna och sydde ihop dem till lämpliga väggfält eller sjok för att sedan spika upp fältet med nubbt med taklist och foder. Originaltapeterna var nubbad direkt i putsen men i dag spikas de upp på spiklister vid väggarna då putsen är skör av ålder. Tapetseraren tar hjälp av lod och det egna ögat för att ta upp skevheter.

Svartsjö tapetprojekt är ett unikt projekt. Tapettillverkning och handmålning av blommiga tapeter är arbeten som inte utförts i Sverige på mycket lång tid. Ett nära samarbete mellan alla inblandade parter och stort intresse har behövts och funnits hos de medverkande. Ett starkt stöd från beställaren var en grundförutsättning. Att uppnå samma höga kvalitet i mönsterskapande, färgsättning och utförande som hos originaltapeter från 1700-talet är en svår uppgift men inte helt omöjlig. Det krävs blick, engagemang och mod. ■

*Helena Tallius Myhrman;
Slottsarkitekt för Svartsjö slott*

SVARTSJÖ SLOTS TAPETPROJEKT 2002

Beställare Statens fastighetsverk genom förvaltare Rolf Karlsson, Anders Zander, Marie Edman Franzén.

Förundersökning, tapethandling, konstnärlig ledare Helena Tallius Myhrman, Tallius Myhrman Arkitekter AB.

Tapetmönsterkonstruktion och rekonstruktion av tapetmönster konstnär Pi Eriksson och arkitekt Helena Tallius Myhrman.

Papper Sanny Mattson, Handpappersbruket.

Generalentreprenör Per Smeds och Karl-Erik Smeds, Rosersbergs Byggnads AB.

Målerientreprenör Linoljemålarna i Sigtuna AB genom Thomsens Måleri.

Målning och tapetsering Anne-Marie Thomsen och Nils Thomsen.

Dekormåleri, team 1 Christina Thörnblom, Ateljé Christina Thörnblom AB och Lennart Tjernberg, Lennart Tjernberg Restaurerings- och Byggnadsmåleri.

Dekormåleri, team 2 Hanna Säfström och Sara Lundell, Karla Dekorationsmåleri.